

De Academische Boekengids 21, mei 2000, pp. 19.

Honderdzestig pagina's, ofwel tien vellen druks, behoorde een dissertatie te tellen. Dat zei mijn promotor desgevraagd. De echte drukpers heb ik nooit gehaald; het werd handwerk typoscript, in offset vermenigvuldigd, met een fraai vormgegeven kaft. Het werden ook anderhalf keer zoveel bladzijden. Dit alles speelde zich af in de late jaren zeventig. In meer dan een opzicht was mijn proefschrift een hybride product. Ik deed het onderzoek aanvankelijk naast mijn werk als leraar, later parttime naast een onderwijsaanstelling bij de universiteit. Regelmatige gesprekken met mijn promotor waren interessant maar leken in niets op wat wij nu begeleiding zouden noemen; hij zag de tekst voor het eerst een halfjaar voor de datum waarop ik daadwerkelijk promoveerde. Mijn voornaamste houvast was het bestuderen van wat voorgangers op hetzelfde eenzame paadje hadden verricht. Ik keek de kunst af van andere proefschriften. Waarschijnlijk hadden die voorgangers hetzelfde gedaan.

De tijden waren al aan het veranderen: in allerlei gremia werd gepraat over maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie, over vernieuwend onderzoek, over vraagstellingen, over haalbaarheid en VF-onderzoek (voorwaardelijk gefinancierd onderzoek). Op VWO-scholen sloegen vernieuwingen en herprogrammeringen genadeloos toe en hielden die de aandacht van leraren volledig bezet. De tijd van het lerarenproefschrift was, een enkele uitzondering daargelaten, definitief voorbij. Promoveren in de Letteren raakte steeds meer voorbehouden aan de universitaire wetenschap. Tegelijkertijd groeide het proefschrift in omvang: dissertaties van vijfhonderd pagina's, een kwart daarvan voetnoten en bibliografie, waren in de volgende decennia bepaald geen uitzondering. Van dunne werkjes van minder dan honderd pagina's aan het begin van de twintigste eeuw was de Letteren-dissertatie uitgegroeid tot een dikke monografie met dichtbedrukte bladzijden, ellenlange literatuurverwijzingen en honderden voetnoten.

Bèta-dissertaties daarentegen, al dan niet voorzien van in alfa-ogen bizarre ritsen auteurs, hebben nog steeds ongeveer de omvang die ze in het begin van deze eeuw ook hadden. Vaak niet veel meer dan honderd bladzijden. Een dissertatie bestaande uit artikelen is eerder regel dan uitzondering. Anders dan in de alfa-sector is het onderzoek waaraan de promovendus werkt meestal onderdeel van een groter onderzoek en vrijwel altijd wordt het onderzoeksvorstel door promotor of onderzoeksleider geschreven, niet door de promovendus. Het onderzoek geldt veelal een afgemeten of in omvang beperkte hoeveelheid gegevens of een welomschreven databestand. Als je dat in alfa-termen zou vertalen, zou je uitkomen bij bijvoorbeeld het (kritisch) uitgeven met commentaar van een tekst of een bron of het bewerken van een catalogus van een collectie of kunstenaar. En dat is nu net wat in Letteren-kringen geldt als *not done*, of nauwelijks kredietwaardig. Het stáát nergens, maar promoveren op een bronnenuitgave, hoe nuttig en nodig die ook mocht zijn, wordt zelden als op zich financieerbaar beoordeeld. Daar lijken geldschietters, het veld en begeleiders het over eens te zijn. Paradoxaal in de situatie is dat op allerlei punten het bèta-onderzoek als model voor de Letteren is gebruikt, maar dat nu juist op dit punt een geheel afwijkend patroon tot stand is gekomen.

Die ontwikkeling binnen de Humaniora is voor een belangrijk gedeelte debet aan het tegenvallende promotierendement. Is dat nu echt noodzakelijk? Laten we even achteromkijken en zien hoe het de afgelopen eeuw is gegaan. Mijn waarnemingen beperken zich tot de Universiteit Utrecht en de cohorten dissertaties die daar met intervallen van tien jaar zijn verdedigd. Kort gezegd: sinds het begin van de eeuw zit er een lichte groei in de omvang van de proefschriften, die in zeventig jaar ongeveer twee keer zo dik worden en dan in tien jaar nog eens een keer een verdubbeling laten zien. Rond de eeuwwisseling is de gemiddelde omvang van een proefschrift iets meer dan 100 bladzijden. Met intervallen van tien jaar zijn de gemiddelde hoeveelheden pagina's: 228, 134, 137, 237, 174 en - in 1970 - 198 bladzijden. De getallen boven de tweehonderd (1910 en 1940) zijn veroorzaakt door twee zeer grote dissertaties, die op het kleine aantal promoties de gemiddelden fors optrekken. De meest omvangrijke werken zijn vaak tekstuitgaven waarin de oorspronkelijke tekst de helft van de ruimte in beslag neemt. Er werd ook gepromoveerd op teksten die niet langer waren dan een tiental bladzijden. Eén ruim bemeten proefschrift vormde de opstap naar een professoraat in Leiden. Dikke boeken waren overigens geen voorwaarde om hogerop te komen: een later vermaard hoogleraar in de klassieke promoveerde op precies 88 bladzijden. Over het algemeen zijn de bladspiegels royaal, voetnoten tot aan de oorlog zeer schaars en een literatuurlijst (voor zover opgenomen) beperkt tot een pagina. Van sommige van deze werkstukken kun je je afvragen of ze de toets van een huidige doctoraalscriptie zouden kunnen doorstaan. Wel is een aantal in het Latijn geschreven: tot het Academisch Statuut van 1922 kon er alleen in Nederlands en Klassieke Talen worden afgestudeerd en gepromoveerd. Geschiedenis en Moderne Letteren werden wel gedoceerd, maar moesten zich voor examens in een van deze categorieën schikken.

Tot 1970 is de groei in omvang traag. In het jaar 1980 blijkt er plotseling nogal wat te zijn veranderd: het gemiddelde is opgelopen tot 331 pagina's. Maar dat is niet het enige: de bladzijden - niet langer meer gedrukt, maar zichtbaar afkomstig van de elektrische typemachine (met bolletje) - zijn vol: vaak twee keer zoveel woorden per vel als in de vooroorlogse exemplaren die ik heb ingezien. Ook veranderd zijn

de voorwoorden: van formele bedankjes aan de hoogleraren bij wie onderwijs is genoten (voor 1970), worden het berichten over het aan de promotie voorafgegane wel en wee. Waar in de eerste decennia proefschriften werden opgedragen aan ouders, soms aan 'mijn aanstaande vrouw', worden nu vrouw en kinderen uitvoerig vermeld, hoewel ik weinig voorbeelden van de geroemde, toegewijd typende echtgenote ben tegengekomen. De nieuwe gewoonte om cv's toe te voegen, maakt het mogelijk iets van de achtergrond te zien: vrijwel zonder uitzondering zijn dit dissertaties van op enigerlei wijze aan de universiteit verbonden onderzoekers, die veelal ooit in het onderwijs zijn begonnen. Heel duidelijk is dat de dissertatie niet langer geldt als afsluiting van de studie - zoals in het begin van de eeuw - of interessante vrijetijdsbesteding naast een baan aan een school - als in de decennia rond de oorlog - maar dat het gewoon werk is geworden.

De belangrijkste verandering is niet in getallen uit te drukken. Het betreft de inhoud: tot en met 1970 overheersen de welomschreven onderwerpen, periodes en bestanden als 'het begrip x bij auteur y' of 'de schilder z in zijn Amsterdamse periode'. De tendens van de recente twee decennia is een keuze voor ruimere vraagstellingen, die zullen leiden tot vernieuwende inzichten. Daar worden promotievoorstellen ook op beoordeeld en gefinancierd. Commentaren, tekstbewerkingen en kunsthistorische catalogi scoren niet hoog. Mijns inziens ten onrechte. Er is schreeuwend behoefte aan digitalisering van bestanden. Voor die digitalisering zijn vakmensen nodig. Schitterende onderwerpen voor proefschriften die dan wellicht ook vaker gereedkomen dan nu het geval is. De echt goede promovendus vindt ook in het meest saaie bestand wel iets afwijkends, belangwekkends of opmerkelijks. Dat brengt hem dan naar een post-doc-aanvraag die leidt tot vernieuwende inzichten. En de lieden die keurig hun bestand hebben bewerkt, maar niet meer dan dat? Daar is nu echt ruimte voor in de e-maatschappij.

Heleen Sancisi-Weerdenburg is hoogleraar Oude Geschiedenis en Antieke Cultuur aan de Universiteit Utrecht.